

"אל תגרמו לי לשנוא אתכם": גזענות נתפסת ואיכות חיים תרבותית בקרב נערות אתיופיות

◀ רחלי שנהב גולדברג, ציון ברניץ, קרני גיזנבורג

תקציר

המחקר בדק תפיסת גזענות על-ידי נערות מקהילת יהודי אתיופיה וקשריה עם איכות חיים (א"ח) כללית וא"ח אישיותית, פיזית חברתית ותרבותית. בארץ נערכו מחקרים ספורים בתחום, בהם נמצא שנוער העדה האתיופית חווה גזענות ואקלים חברתי שלילי מצד החברה הישראלית באמצעות מסרים של אי-השתייכות על בסיס צבע עורם (בן-אליעזר, 2008; שבתאי, 2001). המדגם כלל 93 נערות בקבוצת הגיל 15-21 מקהילת יהודי אתיופיה. הועברו שאלונים בשיטת דיווח עצמי, שכללו שאלון פרטים דמוגרפיים, שאלון גזענות נתפסת וא"ח. באמצעות ניתוחי שטחות נבחנה א"ח של הנערות. כמו כן נבדקו קשרים בין גזענות נתפסת לא"ח. הנערות דיווחו על גזענות נתפסת ועל פיצול בשדה איכות החיים בשדה התרבותי (פער בין שימור תרבותי וסיגול תרבותי). נמצאו קשרים בין תפיסת גזענות של הנערות לבין א"ח ובין הגזענות הנתפסת לבין הפער בשדה התרבותי. הדיון דן בפיצול שדה א"ח תרבותית ובקשיי הזהות התרבותית ומשמעותם בתחושת השייכות וההסתגלות של הנערות לנוכח תהליך ההגירה והקליטה של קהילתן. לסיכום, הממצאים מרחיבים את ההבנה לגבי תפיסת הגזענות על-ידי הנערות וההשלכות על א"ח תרבותית. מוצגות דרכים יישומיות להתערבויות.

מילות מפתח: נערות מקהילת יהודי אתיופיה, גזענות נתפסת, איכות חיים תרבותית, שימור וסיגול תרבותי.

מבוא

"רציתי לדבר איתכם על מה שעובר עלי ושקורה לא רק לי. קורה גם לאנשים שאני מכירה וגם לאנשים שאני לא מכירה. אני רוצה לדבר איתכם על הגזענות שנמצאת כמעט בכל מקום, אם זה בפארק, בקניון בחנות ועוד בכל מיני מקומות... אני מאוד רוצה שהגזענות הזו תיפסק ואני מאמינה שעוד אנשים רוצים זאת אך לא יודעים מתי זה כבר יקרה... אנחנו רוצות שתעבירו את המסר שלנו הלאה: אנשים לא צריכים להסתכל על בני אדם דרך הצבע שלהם, אלא על פי האופי! אבל אנחנו בנות אדם בדיוק כמוכם!!! תנו לנו כבוד, כי מגיע לנו! אל תגרמו לי לשנוא אתכם!!! אני מבקשת מכם קהל יקר, תעבירו את המסר הזה הלאה!!!"

(קטע מתוך דברים שנשאה א., נערה מבית חם אותו ריכזה הכותבת הראשונה.
דברים אלו נאמרו בפני באי כנס "את ואני נשנה את העולם", בתים חמים, יולי 2008).

רקע תיאורטי

יהודי אתיופיה החלו לעלות לישראל החל משנות השמונים של המאה הקודמת. תהליך ההגירה וההסתגלות לישראל של בני העדה היה כרוך בקשיים רבים. למרות שהושקעו משאבים לשילובם, יש הסוברים שבפועל אופן קליטתם הגדיל את הפערים בינם לבין החברה הישראלית הוותיקה בתחומים שונים וכן את תחושת האפליה בקרבם (בן-אליעזר, 2008; קימרלינג, 1998).

מחקרים שנערכו בישראל והתמקדו בתהליכי הסתגלותם של יוצאי אתיופיה הציביעו על כך שניסיונות השתלבותם בחברה הישראלית לוו אצלם בתחושות דחייה מצד החברה הישראלית. רבים תופסים את ההבדל בצבע העור כעניין מרכזי שבעטיו הם מתקשים להשתלב בחברה הישראלית, על אף השתייכותם לדת היהודית, שהיא מכניזם מכליל ומכוון להשתלבות במדינת ישראל (בן-עזר, 2010; ענתבי-מיני, 2010; שבתאי, 1999).

גזענות נתפסת

למרות החקיקה האנטי גזענית בעולם וטענותיהם של חוקרים כי גזע הוא דבר שאינו קיים, יש הטוענים שהגזענות לא פסה מהעולם. את מקום התפיסה בדבר עליונות גזעית, הנשענת על אפליה על בסיס תכונות ביולוגיות, תפסה תופעה, הקרויה "גזענות תרבותית", המעמידה במרכז את השוני התרבותי בין בני אדם. באופן זה, התרבות משמשת מסגרת להסברים "רציונאליים" לחוסר השוויון, ובכך הגזענות באה לכלל ביטוי באופן מוסווה וסמוי על ידי יצירת מציאות של עליונות ונחיתות תרבותית (Mukhopadhyay & Chua, 2008).

בספרות מצויות עדויות לכך שאפליה וגזענות מבוטאות בעוצמות ובממדים שונים. מרבית

הכותבים טוענים שגזענות היא רב ממדית, כלומר, אינה מתבטאת במרחב יחיד, או כלפי קבוצה מסוימת בחברה. היא מתבטאת החל מתחושת הפרט, דרך עשיות (פרקטיקות) מוסדיות ועד למשמעויות וערכים תרבותיים. היא נמצאת בסיבים הקטנים ביותר של המרקם החברתי של התפיסות, האמונות, הערכים, החוקים, הנורמות המוסדיות והביטויים התרבותיים (Jones, 2004; Speight, 2007).

ממחקרים שנערכו בעולם בשיטות מגוונות ובדקו את חוויתם של מיעוטים עולה שהגזענות היא חוויה יומיומית ולא דווקא מתבטאת במקרים קיצוניים (Swim, et al., 2003). החוויות הגזעניות שתועדו במחקרים השונים מקיפות מספר קטגוריות: פעולות מוסדיות (Sue, Capodilupo & Holder, 2008; Thomas, et al., 2008; Utsey, 1999), קבלת יחס מפלה במוסדות ציבוריים (Swim et al., 2003), ביטויים מילוליים ולא מילוליים (Sue, et al., 2008; Swim, et al., 2003) ופגיעות אישיות שונות (Swim, et al., 2003; Utsey, 1999). מחקר שבדק את חוויות העולים מאתיופיה כשחורים בישראל, העלה ממצאים של ביטוי גזענות דומים לעדויות של המחקרים שנערכו בארה"ב. נמצא שיוצאי אתיופיה חשים שבמקום העבודה מגלים כלפיהם יחס שונה בשל צבעם; יש מקומות עבודה שאינם מקבלים אותם בשל צבעם ובשל מוצאם מפני שהם נחשבים בורים ולא משכילים. נמצא שיש שתי תגובות נפוצות המביעות אפליה מצד הישראלים הוותיקים כלפי יוצאי אתיופיה: האחת - נטייה לעשות יותר בשביל המהגר, להיות נחמד יתר על המידה ולהגן עליו; השנייה - נטייה להימנע ממגע קרוב ועל ידי כך לתת לאדם תחושה של בידוד והנתקות (Ben-David & Tirosh Ben-Ari, 1997).

בני הנוער מהעדה האתיופית חווים לעיתים גזענות ואקלים חברתי שלילי מצד החברה הישראלית באמצעות מסרים של אי התקבלות ואי השתייכות המחזקים את תחושת הניכור בשל צבע עורם. הגזענות עלולה להחוות בחיי היומיום, בעשיות (פרקטיקות) הננקטות כלפיהם, בייצוגים ובשיח הכללי, המציב אותם בעמדה של נחיתות, כפיפות וחוסר השפעה (בן-אליעזר, 2008; שבתאי, 2001). אף שנערכו מחקרים ספורים הבודקים את חוויותיהם של בני נוער יוצאי אתיופיה ואת השפעת הגזענות כלפיהם, נמצא שלמסרים השליליים ומה שהם תופסים כעמדות של הציבור הישראלי כלפיהם, יש השלכות רבות והם נחשבים על ידי חוקרים למקור משמעותי לתחושת הזרות והניכור כאן (בן-אליעזר, 2008; שבתאי, 2001). Carter (2007) מציג מודל רב תרבותי, שלפיו המשמעות הפסיכולוגית שהפרט מאציל לאירוע היא הגורם המרכזי שאליו יש להתייחס, והוא זה שיקבע אם לאירוע יהיו השלכות שליליות על הפרט. כלומר, ההיבט המרכזי הוא תפיסת האירוע: אם הפרט אינו תופס את האירוע כשלילי, האירוע לא יפגע בו, ולהיפך. חוקרים מסבירים שביטויי גזענות

דו משמעיים, לעומת גזענות ישירה, עלולים להחוות כמקור לחץ כרוני, העשוי לגרום אחריו עיבוד קוגניטיבי ממושך וגירוי רגשי, ועלול להוביל לתגובות שליליות (רגשיות), התנהגותיות ונפשיות) בקרב מושא הגזענות (Bennett, et al., 2004). לכן תיבדק במחקר זה גזענות נתפסת בקרב נערות יוצאות אתיופיה מתוך הבנה, שתפיסתו הסובייקטיבית של הפרט את האירוע היא שתקבע את השלכותיו.

תגובות והשלכות של גזענות נתפסת

בחינת גוף הידע המתגבש אודות מצבם של בני נוער עולי אתיופיה, מעלה את הרושם שרבים מהמחקרים ניגשים אל בני הנוער מזווית הראייה של 'אוכלוסיות בסיכון'. ההנחה היא שמדובר באוכלוסייה הנמצאת במצוקה והזקוקה לעזרה מיוחדת כדי להתמודד עימה. Thompson (1998) קרא להסתכלות כזו "Welfarism" שבבסיסה ההנחה שאדם מסוים שרוי במצוקה וזקוק לעזרה מתוקף השתייכותו לקבוצה מסוימת.

עוד הוא טוען שתהליך זה מבטא ארבעה מרכיבים בעייתיים: חשיבה סטריאוטיפית, התנהגות פטרונית ומעליבה, יצירת תלות וחיזוק שיח מפלה (הרצוג, 1998). כך למשל, מחקרים שנערכו בקרב בני נוער ממוצא אתיופי מצביעים על ירידה בהניעה (מוטיבציה) של צעירים ממוצא אתיופי לשרת בצה"ל, נשירה של כשליש ממערכת החינוך, התנסות בסמים (25%, כפול מהשיעור בקרב כלל בני הנוער בישראל), שתיית אלכוהול ומעשיי אובדנות (ייצוג יתר של פי 2 מכלל בני הנוער). בנוסף, לבני הנוער יוצאי אתיופיה ייצוג יתר בסטטיסטיקה הפלילית של בני נוער בישראל (אדלשטיין, 2002, 2004, 2005).

באופן דומה, במחקרים המעטים שהתמקדו בנערות בסיכון בקרב נערות יוצאות אתיופיה, נמצא שמידת השתלבותן בחברת בני גילן מצומצמת ביחס לכלל בני הנוער. בחינת התנהגויות סיכון בקרב קבוצה זו הצביעה שכשליש מהן מעורבות באחת מארבע התנהגויות הסיכון הבאות: שימוש בסמים, צריכת אלכוהול, קיום יחסי מין לא מובחנים ועבריינות (זסלבסקי וחוברותיה, 2002). לעומת זאת, מחקרים הבוחנים את החוויה והפרשנות של בני נוער ממוצא אתיופי את יחס החברה הישראלית כלפיהם מועטים יותר. משתתפים במחקר שנערך בישראל בקרב האוכלוסייה האתיופית ובדק את חוויותיהם האישיות כשחורים בחברה לבנה בישראל, תיארו את הרגשות המוטמעים בחוויותיהם: ייאוש, עצבות, פסימיות, השפלה ודיכאון (Ben-David & Tirosh Ben-Ari, 1997).

בנוסף, נמצא שבעיני בני נוער לא מעטים, היות בני הנוער יוצאי אתיופיה שחורים הוא מרכיב דומיננטי המוביל את זהותם. התפתחות זו היא תהליך שכיוונו דחייה עצמית, ניכור ודרך למשבר זהות (שבתאי 2001א). במסגרת מחקר שערכה שבתאי (2001) נמצא

שהביטויים המילוליים וההתנהגותיים בקרב המתבגרים מצביעים על הפנמה של המסרים השליליים המופנים לעברם ויותר על ההתמודדות ועל ההשתייכות לחברה הישראלית. הביטויים ההתנהגותיים העיקריים של תחושות הנחיתות והערך העצמי הנמוך הם התרחקות, ניתוק מהחברה הישראלית וכן חיפוש חלופות אחרות להזדהות ולהשתייכות (Ben-David & Tirosh Ben-Ari, 1997).

במחקרים נוספים, שנערכו בשנים האחרונות בקרב קהילת יהודי אתיופיה, נמצאו דיווחים על חוויות גזעניות שנגרמו בידי החברה הישראלית הוותיקה. כן נמצאו דפוסי התמודדות בהתייחסות לחוויות אלו, כגון: לחימה במפגש עם אירוע גזעני או הימנעות ממנו. ממצאי מחקרים אלה מעידים על כך, שלתגובה אקטיבית מצד הפרט לחוויות גזענות כלפיו יש השלכות חיוביות על תחושתו הפנימית (שנהב-גולדברג, Walsh & Tuval-Mashiach; 2010; 2012). ממצאי מחקרים אלה מצטרפים לתימות העולות במחקרים שנערכו בעולם המעידים, שלגזענות נתפסת יש השלכות נפשיות, רגשיות, חברתיות והתנהגותיות בכל תחומי החיים על האדם שחוה אותה (Brown, 2003; Fanon, 1982; Swim, et al., 2003).

דפוסי אסטרטגיה במפגש בין תרבותי

ברי (ברי, 2003; Berry, 1984; Berry, et al., 1989) מתאר את המצב החברתי של הגירה כשדה מפגש בין תרבויות, ומתמקד בתהליכי ההתאמה התרבותית הנוצרים בעקבות מפגש זה. הוא זיהה שני ממדים בבסיס תהליכי ההתאמה התרבותית: שימור תרבותי - מבטא את הזיקה שבין המהגר לקבוצה החברתית-תרבותית שלו בארץ המוצא, ומגע שיתוף - המכונה במחקר זה סיגול תרבותי, המבטא את הזיקה שבין המהגר לבין הקבוצה החברתית-תרבותית בארץ היעד. ברי מציע מערך של ארבעה דפוסי אסטרטגיה במפגש בין תרבותי: השתלבות - שימור התרבות המקורית וקבלת יסודות מהתרבות החדשה; הבדלות (בידול) - שמירה רצונית או כפויה של התרבות המקורית ודחייתה של התרבות החדשה; היטמעות - נטישת התרבות המקורית לטובת החדשה; שוליות - נטישת התרבות המקורית ללא קבלה של התרבות החדשה (ברי, 2003; Berry, 1984; Berry, et al., 1989).

תיאוריות סוציולוגיות ובראשן תיאוריות המודרניזציה (איזנשטדט, 1989; סמוחה, 1984), ייחסו את ה"דילמה" של המהגר בין השימור של תרבות המקור להשתלבות בתרבות החדשה (סיגול), לפער הגדול בין שתי התרבויות. אך לעומתן, תיאוריות חדשות יותר (ובראשן המודל הקלאסי של Berry (1984)), טוענות שהשונות התרבותית בין תרבות המהגר לבין תרבות המקור אינה חייבת ואינה צריכה, ליצור פער בקרב המהגר בין הגאווה בשורשיו לבין תרבות המקור בארץ החדשה, פער שיקשה עליו להתאקלם בתרבות החדשה ולהסתגל אליה

(בן שלום והורנצ'יק, 2000). הטענה היא שמה שיוצר את הדילמה בין השימור התרבותי של תרבות המקור לבין סיגול לתרבות החדשה הוא היחס המדיר שהמהגר פוגש בארץ החדשה. כאשר החברה הקולטת דוחה את התרבות עמה מגיע המהגר היא מציבה בפניו את הצורך לבחור בין שתי התרבויות.

מחקרים על זהות תרבותית והסתגלות של אוכלוסיות הנמצאות בתהליך של שינוי תרבותי, העלו בעקביות שזהות אתנית קשורה לשיפור בא"ח ומהווה תריס בפני קשיים ברמה הפסיכולוגית והתרבותית. כמו כן, מכוונות להשתלבות - שימור הזהות האתנית יחד עם רכישת זהות לאומית, נמצאה בקשר חיובי חזק עם הסתגלות. בדומה לכך, מכוונות לשוליות - דחיית הזהות הלאומית והיעדר קשר לזהות אתנית, מקשה ביותר על הסתגלות (בן שלום והורנצ'יק, 2000).

מחקרים שנערכו בארץ בקרב נוער יוצא אתיפיה בחנו את המידה שבה בני נוער אלה מאמצים כל אחד מארבעת הטיפוסים התיאורטיים הנ"ל. מחקרים אלו מצאו אבחנה של ארבע זהויות תרבותיות למכוונות לזהות תרבותית בהתאמה למודל של ברי (אדלשטיין, 2003; שבתאי, 1999).

במחקר שבדק את המאפיינים של בני הנוער ממוצא אתיפוי לפי ארבע הזהויות הנ"ל, נמצא שנחקרים התופסים את עצמם כ"אתיופים" בלבד (אסטרטגיה של בידול) מדווחים על תחושות של דחייה מהחברה הישראלית וכעס עליה. אלו מניעות את בני הנוער לקרוא תיגר על החברה הקולטת על ידי התחברות לזהות האתיופית ופיתוח גאווה עליה (אדלשטיין, 2003).

בדומה לקבוצה זו ולעומתה, נחקרים התופסים את עצמם כ"לא ישראלי ולא אתיפוי", נמצאים לכאורה בשני עולמות תרבותיים חברתיים, אך למעשה אינם נמצאים אף לא באחד משניהם. חברי קבוצה זו מדווחים יותר על כעס על החברה הישראלית וכן על קשיים בהשתלבות חברתית. בני נוער בקבוצה זו חווים קשיים הן במישור האישי והמשפחתי והן במישור החברתי. קבוצת בני נוער זו חשופה למצבי סיכון (אדלשטיין, 2003).

איכות חיים

מתח יומיומי משפיע על בריאות הנפש כאשר מספר רב של אירועים קטנים מצטברים ומתישים את הפרט ומחלישים את בריאותו. בהקשר של גזענות, הצקות יומיומיות מוגדרות כמיקרו אגרסיות. במחקרים נמצא קשר בין הצקות יומיומיות לבין דיכאון, מתח וירידה בבריאות הפיזית. כמו כן נמצא שהצקות יומיומיות עלולות לסכן את איכות חייו של הפרט, ומתח יומיומי עלול לסכן את איכות החיים הפסיכולוגית (Carter, 2007).

בשנים האחרונות א"ח מתחילה להיות מוכרת בספרות הרפואית והפסיכולוגית כמדד לרווחה נפשית ופיזית (Utsey, et al., 2002). עם זאת, מדידת א"ח נמצאת עדיין בשלבים מוקדמים ובספרות מצויות הגדרות מגוונות של המושג (Feigin, et al., 2008). Utsey et al. (2002) מביאים את הגדרתו של ארגון הבריאות העולמי לא"ח: תפיסת הפרט את מקומו בחיים בהקשר תרבותי וכמערכת הערכים שבה הוא חי, ביחס למטרותיו, ציפיותיו ודאגותיו.

Utsey & Constantine (2008) סקרו את הספרות המחקרית ומצאו שמחקרים מצביעים על קשר בין מתח כתוצאה מחוויות גזעניות לבין בריאות וירידה בא"ח. לפי תיאוריות אלו גזענות היא דחק סביבתי; הן טוענות שלתפיסתן של קבוצות מיעוטים את הגזענות כלפיהן יש השפעה שלילית על א"ח. בנוסף, נמצא שנחקרים שהעידו על חוויות סוגים שונים של גזענות תרבותית דיווחו על א"ח מופחתת (Utsey et al., 2002).

קהילת יהודי אתיופיה בישראל היא קהילה השונה בצבע עורה מהישראלים הותיקים, בדומה לקהילת האפרו אמריקאים בארה"ב, המהווים מיעוט על רקע צבע עורם שם. מתוך מחקרים שבדקו ומצאו תפיסה וחוויות גזעניות של שחורים בארה"ב, וממיעוט המחקרים שנערכו בארץ, ניתן לשער שגם בישראל הקהילה האתיופית חווה גזענות בממדים ואופנים שונים. ההשפעה ותפיסתם של בני נוער את הגזענות היא ייחודית בשל השלב ההתפתחותי בו הם נמצאים. לפיכך, השאלה העולה היא מהי תפיסתן של נערות יוצאות אתיופיה את הגזענות של החברה הישראלית הוותיקה כלפיהן, והאם יש קשר בין תפיסת הגזענות לבין איכות חייהן בכלל, ואיכות חייהן התרבותית בפרט. כפועל יוצא, השאלה היא גם מהם דפוסי האסטרטגיה שלהן להשתלבות במפגש הבין תרבותי בין תרבות המוצא שלהן לבין התרבות הוותיקה בישראל.

משתני בחינת המחקר, שאלות המחקר ואסטרטגיות ההשתלבות שייבחנו במחקר
המשתנים שייבחנו במחקר זה הם: גזענות נתפסת, א"ח כללית וא"ח תרבותית. מניתוח א"ח תרבותית של הנערות, ניתן יהיה לבדוק מהם דפוסי האסטרטגיה שלהן להשתלבות במפגש הבין תרבותי. כן ייבחנו משתנים דמוגרפים (גיל, שנות לימוד, קרבה לדת, שנת עליית ההורים ומשתנים סוציו אקונומיים).

ייבחנו השערות המחקר הבאות: האם נערות מקהילת יוצאי אתיופיה חשות שקיימת גזענות בחיי היומיום שלהן, והאם יש קשר בין תפיסתן את הגזענות לבין א"ח. בנוסף, ייבחנו אסטרטגיות השתלבות במפגש בין תרבותי בין תרבות המוצא של הנערות לבין התרבות הישראלית הוותיקה. אסטרטגיות אלו ייבחנו מתוך בחינת שדה א"ח תרבותית.

שיטת המחקר

המדגם - במחקר השתתפו 93 נערות מהעדה האתיופית בקבוצת הגיל 15-21. הנערות גויסו על ידי פנייה למועדוני נוער ולתוכניות בלתי פורמליות לנערות יוצאות אתיופיה. סה"כ חולקו 125 שאלונים והוחזרו 93 (74%). בלוח מספר 1 מוצגים הפרטים הדמוגרפיים של משתתפות המחקר.

לוח 1: התפלגות המשתתפות לפי ממצאים דמוגרפיים

אחוז	N		
26.88	25	16-15	גיל
18.27	17	17-16	
17.20	16	18-17	
11.82	11	19-18	
25.80	24	19 ומעלה	
100	93		
3.75	3	לפני 1984	שנת עלייה של ההורים
3.75	3	מבצע משה (1985-1984)	
18.75	15	בין המבצעים	
41.25	33	מבצע שלמה (1991)	
15	12	שנות ה 90	
17.5	14	לאחר שנת 2000	
100	80		
6.5	6	חילונית	מידת אמונה דתית
14.13	13	בין חילונית למסורתית	
57.6	53	מסורתית	
10.86	10	בין מסורתית לדתית	
10.86	10	דתית	
100	92		
15.38	14	רק האב עובד	עבודת ההורים
19.78	18	רק האם עובדת	
49.45	45	אף הורה אינו עובד	
15.38	14	שני ההורים עובדים	
100	91		
3.26	3	הרבה יותר טוב	מצב כלכלי של המשפחה בהשוואה למשפחות חברותיהן
16.3	15	קצת יותר טוב	
66.3	61	דומה לרוב החברות	
10.86	10	קצת רע יותר	
3.26	3	הרבה יותר רע	
100	92		

כלי המחקר

שאלון דמוגרפי - שאלון זה בודק גיל, שנות לימוד וקרבה לדת. כן נבדקו שנת עלייתם של ההורים, עבודתם, עם מי גרות הנערות בבית, מספר חדרי שינה ומצבן הכלכלי בהשוואה לחברותיהן.

שאלון גזענות נתפסת - שאלון גזענות נתפסת פותח על ידי אחת מעורכות המחקר בהסתמך על קבוצות מיקוד שנערכו במועדון לנערות בדרום ישראל. סה"כ נערכו חמישה מפגשים: שני מפגשים עם קבוצה של תשע נערות בוגרות (17-18), שני מפגשים עם קבוצה של שמונה נערות צעירות בגילים (15-16) ומפגש אחד משותף לשתי הקבוצות. במפגש הראשון הוצג הנושא באמצעות קריאת חיבור שכתבה נערה אתיופית בת גילן, הדן בגזענות כלפי אתיופים בישראל לאור נאומו המפורסם של מרטין לותר קינג. לאחר הקראת החיבור התבקשו הנערות לשתף את הקבוצה בחוויות גזעניות שחוו. הנערות הגיבו בחיות רבה, מבלי שהיה צורך להניע אותן להיפתח. התחושה הייתה שנפרץ סכר.

במפגשי ההמשך, התבקשו הנערות להרחיב ולשתף את הקבוצה לא רק בחוויות של גזענות אלא גם ברגשות, מחשבות והתנהגויותיהן בתגובה לחוויות אלו. התחושה הייתה שרוב הנערות שמחות לדבר על נושאים אלה, ואף שבו והעלו אותם בשיחות מסדרון ובמפגשים אקראיים במרכז.

השיחות תועדו בכתב והועברו לחלק מן הנערות שאישרו את הכתוב. לאחר מכן נערך ניתוח תוכן במטרה לגבש את עולמות התוכן שעלו במפגשים, והם היוו את הבסיס לפיתוח השאלון.

השאלון כולל שבעה אירועים המתייחסים להיבטים שונים בחייהן של הנערות אשר תוארו על ידי המשתתפות בקבוצות המיקוד כאירועים שנחוו על ידן כגזעניים (התייחסות בחוסר כבוד בשל היותי אתיופית, חשדנות כלפי בשל היותי אתיופית, התעלמות, אמירות גזעניות, הקנטות בשל היותי אתיופית, חושבים שאני פחות חכמה בשל היותי אתיופית, ואנשים חושבים שבגלל שאני אתיופית אני מכירה את כל האתיופים). הנערות התבקשו לסמן באיזו מידה חוו כל אחד מהאירועים הללו על סולם בן שבע דרגות, כאשר '1' מסמן "במידה מועטה ביותר", ו-'7' "במידה רבה ביותר".

שאלון איכות חיים (א"ח) - שאלון א"ח סיסטמי פותח על ידי Shye (1985, 1989). על פי המשגה זו א"ח נמדדת על בסיס של ארבעה ממדים המשקפים ארבעה תפקודים: פיזיים, אישיים, חברתיים ותרבותיים. תפקודים אלו מכונים על ידי Shye (1989) 'אופנויות תפקוד' (Functioning modes), ואליהם התייחס כמי שמצויים על פני שטחה אחת בנייתוח מערכת הפעולה. אופנות התפקוד מחולקות לארבעה סוגים: אירועים שמקורם בתוך

המערכת והתגשמותם מחוצה לה - סוג זה של תפקודים מכונה בשם 'ביטוי' (Expressive); אירועים שמקורם מחוץ למערכת והתגשמותם מחוצה לה - תפקוד זה מכונה בשם 'סיגול' (Adaptive) (ברנץ, 2003; Shye, 1989); אירועים שמקורם בתוך המערכת והתגשמותם בתוך המערכת - תפקוד זה מכונה בשם 'איזון' (Integrative); אירועים שמקורם מחוץ למערכת והתגשמותם בתוכה מכונים בשם 'שימור' (Conservative) (שם; ibid.).

לצד 'אופנות התפקוד' ארבעה שדות, שבהם מתבצעים ארבעת סוגי התפקודים הללו: אישיותי, פיזי, חברתי ותרבותי. להלן הגדרת השדות: אישיותי - התחום בו מתרכזים האירועים המייחדים את מערכת הפעולה הייחודית, שבזכותם היא מובחנת ממערכות פעולה אחרות; פיזי - התחום המוחשי בו מתרחשים האירועים של מערכת הפעולה; חברתי - התחום בו מתקיימים אירועים של יחסי גומלין בין מערכות פעולה אנושיות; תרבותי - התחום בו מתרכזים האירועים האידיאיים של מערכת הפעולה. ארבעת מערכות אלה מהוות את השטחה השנייה בהגדרת א"ח. תהליך בניית כלי המדידה ותיקופו ביחס לאדם היחיד מתואר בהרחבה אצל שי (Shye, 1989).

בפני המשיבות הוצגו 16 פריטים, המשקפים ארבעה פריטים לכל אחד מארבעת התפקודים של א"ח: אישיותי (למשל, "באיזו מידה יש לך מצב רוח טוב במהלך היום"), פיזי ("באיזו מידה יש לך תנאים פיזיים נוחים בחייד"), חברתי ("באיזו מידה יש לך חברות או חברים טובים") ותרבותי ("באיזו מידה את גאה בשורשים התרבותיים שלך"). המשיבות התבקשו לדרג על סולם בן שבע דרגות באיזו מידה כל אחד מהפריטים מתאר את תחושתן, כאשר '1' מסמן: "במידה מועטה ביותר", ו-'7' "במידה הרבה ביותר".

הליך המחקר

ראשית נעשתה פנייה למוסדות שונים בדרום הארץ שאליהם מגיעות נערות מהעדה האתיופית בבקשה לאפשר איסוף נתונים בקרב הנערות הפונות. לאחר קבלת אישור נערך איסוף הנתונים. מרבית השאלונים הועברו לנערות על ידי אחת מעורכות המחקר והשאר הועברו בעזרת אנשי מקצוע העובדים במוסדות השונים. נושא המחקר הוצג למשתתפות הפוטנציאליות, והובהר להן כי הן רשאיות לבחור שלא להשתתף במחקר או להפסיק את השתתפותן בכל רגע שיחפצו בכך מבלי שתהיינה לכך השלכות כלשהן. השאלונים מולאו באנונימיות ללא כל פרטים מזהים ונסגרו במעטפה אטומה על ידי המשיבות.

מרבית הנערות נולדו בישראל, או עלו בגיל צעיר. רק מיעוט מהמשתתפות עלו לארץ כשבע שנים, או פחות, לפני איסוף הנתונים, לפיכך לא דווח על קשיים מיוחדים במילוי השאלונים בעברית. יחד עם זאת, חשוב להתייחס לכך שהמחקר כולו, כבר משלב קבוצות

המיקוד לבניית השאלון ועבור דרך איסוף הנתונים הכמותי, נערך במצב של מפגש בין תרבותי, בין נערות מהעדה האתיופית לחוקרת ישראלית ותיקה שאינה מקהילה זו, וכן בין נערות מתבגרות לחוקרת בוגרת. במהלך המפגשים, ובעיקר בקבוצות המיקוד, התייחסו הן הנערות והן החוקרת, לשוני ברקע התרבותי, המעמדי והאתני, ומטרת המחקר הוצגה כרצון ללמוד מנסיונן וחוויותיהן על רקע שוני זה.

עיבודים סטטיסטיים

ראשית, נבדקה מידת המהימנות של שאלון הגזענות הנתפסת. בדיקה זו העלתה מידה גבוהה של מהימנות ($\alpha=0.88$). על בסיס תשובות המשיבות חושב ציון ממוצע, המשקף את מידת הגזענות הנתפסת של המשיבות. להערכת מידת הגזענות הנתפסת פורטו התפלגויות שבעת האירועים הגזעניים.

על בסיס המודל של Shye (1989), ניתן לחשב ציון א"ח הן כמדד כללי והן כארבעה תת סולמות המשקפים את ארבעת השדות (פיזי, אישיות, חברתי ותרבותי). בבדיקת מהימנות הציון הכללי, נמצאה מידה גבוהה של מהימנות ($\alpha=0.84$). בבדיקת מהימנות תת הסולמות המשקפים את התפקודים השונים, נמצאה מהימנות מספקת עד נמוכה יחסית ($\alpha=0.70$) עבור א"ח פיזית, $\alpha=0.64$ עבור א"ח אישיותית, $\alpha=0.58$ עבור א"ח חברתית, ו- $\alpha=0.51$ עבור א"ח תרבותית). מידת המהימנות של א"ח חברתית ותרבותית נמצאו נמוכות מאשר אלו שדווחו בקרב מדגמים ישראלים אחרים (למשל, ברנץ, 2003; דודזון-ערד, 1990). מאחר וא"ח של נערות מקהילת יהודי אתיופיה נבחנה במחקר זה לראשונה בכלל, ובאמצעות כלי מדידה זה בפרט, ביקשנו לבחון האם מידת המהימנות הנמוכה יחסית של תפקודים אלו משקפת מבנה אחר של תפקודי א"ח חברתית ותרבותית, סוגייה שתיבחן בניתוח השטחות שיפורט בפרק התוצאות.

לבחינת הפער בין השימור תרבותי (בשאלון א"ח - שאלה 16: 'באיזו מידה, את גאה בשורשים התרבותיים שלך') והסיגול תרבותי (שאלה 14: 'באיזו מידה את חשה תחושת שייכות לחברה הישראלית'), נבנה משתנה חדש: פער שימור-סיגול (על פי הפחתת הציון של שאלה 14 משאלה 16). ליצירת קטגוריות על פי המודל של Berry et al. (1989), סווגו המשתתפות לארבע קבוצות: ציון שלילי בפער שימור-סיגול משמעותו שמידת הסיגול גבוהה ממידת השימור, מה שמשקף את דפוס ההיטמעות על פי Berry (ibid.) ציון חיובי של משתנה זה משמעותו שמידת השימור גבוהה ממידת הסיגול, מה שמשקף את דפוס הבידול (ibid.). ציון אפס בפער משמעותו שמידת השימור ומידת הסיגול דומות זו לזו. כאשר ציוני הסיגול והשימור גבוהים מדובר על מגמה של שילוב, ואילו כאשר שני הציונים נמוכים

משתקפת מגמה שאותה מגדיר Berry (ibid.) כשוליות. לבדיקת הקשר בין הפער שימור-סיגול לבין מידת הגזענות הנתפסת וא"ח הפיזית, אישיותית וחברתית, חושבה סידרה של מתאמי פירסון. **שטחות** - במחקר הנוכחי, הבחינה של א"ח נבדקה על ידי ניתוח המרחב הקטן על פי שטחות (FSSA) Faceted Smallest Space Analysis) העיקרון הבסיסי של ה-FSSA, שפותח כחלק מתיאוריית השטחות (Guttman, 1982; Shye, 1989), הוא מיפויים של פריטי השאלון במרחב אוקלידי, כך שהמרחק בין כל נקודה לכל נקודה אחרת ישקף את המתאמים ביניהם. ההשערה הנבדקת היא שניתן לחלק את המפה המתקבלת ל"אזורים" (Regions) בעלי משמעות תיאורטית.

בנוגע לפרשנויות של מפות FSSA בתורת השטחות*: התיאוריה של תורת השטחות (Borg & Shye, 1995; Shye, et al., 1994) מנחה את החוקר העוסק בפירוש המפה, להתייחס לפחות לשני היבטים: הראשון, האם ניתן לחלק את המפה המתקבלת לאזורים נפרדים, כשכל אזור מכיל את הפריטים השייכים למרכיב תיאורטי מסוים; השני, כאשר מתקיימת הפרדה בין אזורים במפה, על החוקר לבחון גם את צורת הארגון של האזורים השונים במפה. לפי תורת השטחות, המבנה האמפירי שמתקבל מלמד על המבנה התיאורטי של המושג הנחקר ועל קשרי הגומלין בין תת-המערכות המרכיבות אותו. על החוקר להציע פרשנות למפה הספציפית שהתקבלה, בהתבסס על גוף הידע התיאורטי והמחקרי הרלוונטי.

תוצאות המחקר

גזענות נתפסת - בלוח 2 מוצגות התפלגויות שבעת האירועים אשר הוצגו בשאלון הגזענות הנתפסת. ממוצעים וסטיות תקן של שבעת האירועים שנכללו בניתוח הממצאים. כפי שניתן לראות, למעלה משלושה רבעים מהמשיבות דיווחו כי הן חוות במידה רבה עד רבה ביותר את המצב בו "אנשים חושבים שבגלל שאני אתיופית אני מכירה את כל האתיופים". הפריט המתאר מצב לפיו אנשים מתעלמים מהמשיבה ואינם לוקחים אותה ברצינות, אשר דורג כאירוע הפחות שכיח מבין הפריטים שנכללו בשאלון, דווח על ידי כשליש מהמשיבות כנחווה במידה רבה עד רבה מאוד.

לוח 2: התפלגות אירועי הגזענות הנתפסת

במידה רבה עד במידה רבה ביותר**		במידה בינונית		במידה מעטה עד במידה מעטה ביותר*		
%	N	%	N	%	N	
78	72	7	6	15	14	ישנם אנשים שחושבים שבגלל שאני אתיופית אני מכירה את כל האתיופים
53	49	20	19	27	25	נתקלתי באמירות גזעניות מצד אנשים בגלל שאני אתיופית
49	44	11	10	41	37	ישנם אנשים שחושבים שאני פחות חכמה בגלל שאני אתיופית
45	41	19	18	36	33	אנשים חשדניים יותר כלפי בגלל שאני אתיופית
43	40	19	18	38	35	נתקלתי בהקנסות מאנשים בגלל שאני אתיופית
41	38	25	23	34	32	ישנם אנשים שמתייחסים אלי בחוסר כבוד בגלל שאני אתיופית
32	30	10	9	58	54	לפעמים אנשים מתעלמים ממני ולא לוקחים אותי ברצינות בגלל שאני אתיופית

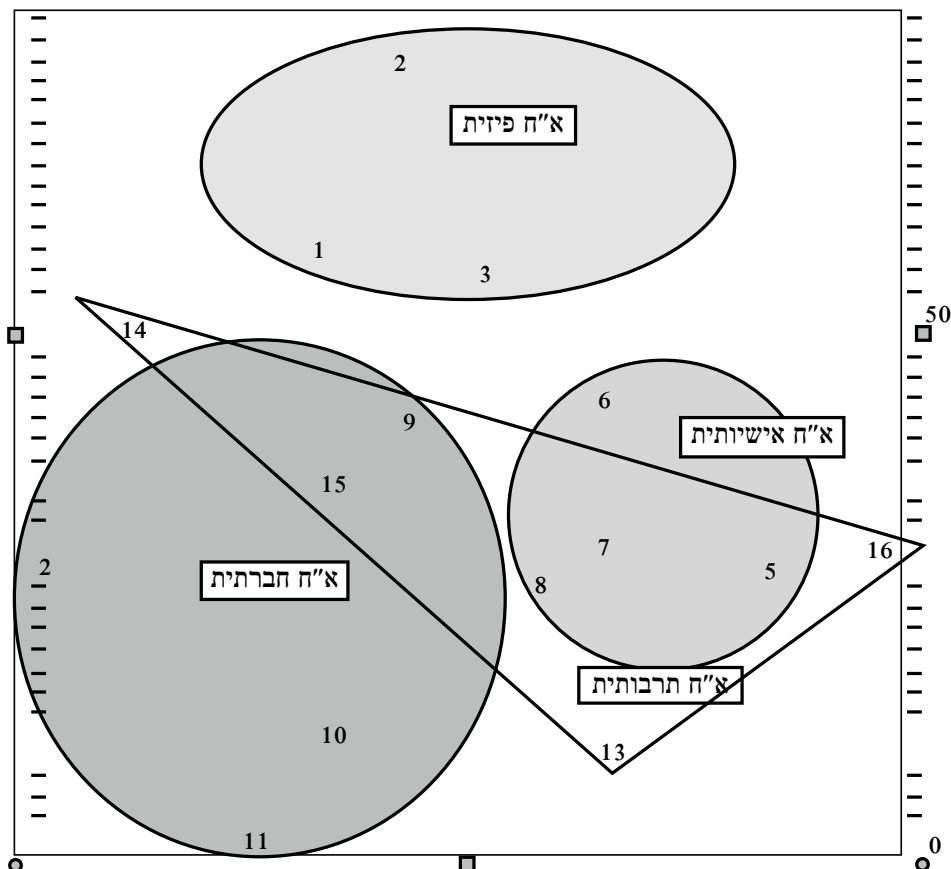
* קיבוץ קטגוריות 1-3 בשאלון.

** קיבוץ קטגוריות 5-7 בשאלון.

לבדיקת הקשר בין גזענות נתפסת לבין מאפייני הרקע הדמוגרפים של המשיבות, קרי - גיל, ותק ההורים בישראל, ומצב כלכלי סובייקטיבי (כפי שמוערך בהשוואה לחברותיהן), חישבנו סידרה של מתאמי פירסון. לא נמצאו קשרים מובהקים בין גזענות נתפסת לבין מאפייני רקע אלה.

איכות חיים (א"ח) - על מנת לזהות את פיזור הקטגוריות השונות של א"ח ערכנו ניתוח מסוג FSSA (ניתוח המרחב הקטן על פי שטחות), כפי שניתן לראות בתרשים מספר 1, הפריטים של שלושה מהשדות של א"ח (פיזי, אישיותי, וחברתי) נמצאו מרוכזים יחד, כאשר א"ח חברתית מפורזת יותר מהאחרות. לעומתם, וכצפוי מציון המהימנות שתואר בפרק ניתוח הנתונים, ארבעת הפריטים של א"ח תרבותית, מתפרסים לאורך התרשים כך שניתן לראות פער בין השימור תרבותי ('באיזו מידה, את גאה בשורשים התרבותיים שלך') והסיגול תרבותי ('באיזו מידה את חשה תחושת שייכות לחברה הישראלית').

תרשים 1: מפת פיזור שדות א"ח

(המספרים 1-4 המפוזרים במפה מייצגים את ארבע השאלות של שדה א"ח הפיזית ובהתאמה 8-5 את האישיותית, 9-12 את החברתית ו-13-16 את התרבותית).

כאמור, לבחינת הפירוק בשדה א"ח תרבותית, כמו גם לבחינת הפער בין השימור תרבותי (שאלה 16: "באיזו מידה, את גאה בשורשים התרבותיים שלך") והסיגול תרבותי (שאלה 14: "באיזו מידה את חשה תחושת שייכות לחברה הישראלית") נבנה משתנה חדש: פער שימור-סיגול (על פי הפחתת הציון של שאלה 14 משאלה 16). בלוח מס' 3 מופיעה התפלגות ציוני הפער שימור-סיגול בקרב משתתפות המחקר. כפי שניתן לראות, ציוניהן של מרבית המשתתפות משקפים מגמה של בידול. אף נערה לא סווגה בקטגוריה של שוליות.

לוח 3: חלוקה לפי אחוזים של משתנה הפער בין שימור תרבותי לסיגול תרבותי

ערך	N	אחוז
היטמעות	5	5.5
שילוב	13	14.1
שוליות	0	0
בידול	74	80.4
סה"כ		100

לבדיקת הקשר בין הפער שימור-סיגול לבין מאפייני הרקע הדמוגרפיים של המשיבות, והמצב הכלכלי הסובייקטיבי (כפי שפורט לעיל), חישבנו סידרה של מתאמי פירסון, כאשר הפער שימור-סיגול נמדד כמשתנה רציף. לא נמצאו קשרים מובהקים בין גזענות נתפסת לבין מאפייני רקע אלו.

הקשר בין פער שימור-סיגול לבין גזענות נתפסת וא"ח - לבדיקת הקשר בין הפער שימור-סיגול לבין גזענות נתפסת וא"ח, חושבה סידרה של מתאמים. מתאמים אלו נערכו עם הציון הרציף של הפער שימור-סיגול, שככל שהוא גבוה יותר, כך מגמת הבידול גבוהה יותר ואילו ככל שהוא נמוך יותר, כך מגמת ההיטמעות גבוהה יותר.

כפי שניתן לראות בלוח מס' 4, נמצא קשר מובהק בין הפער שימור-סיגול לבין עוצמת הגזענות הנתפסת. כלומר, ככל שעוצמת הגזענות הנתפסת גבוהה יותר, כך מידת הבידול גבוהה יותר.

כן נמצאו קשרים מובהקים בין הפער שימור-סיגול לבין א"ח אישיותית וחברתית. ככל שמידת הבידול גבוהה יותר, כך א"ח האישיותית והחברתית נמוכות יותר. לא נמצא קשר מובהק בין הפער שימור-סיגול לבין א"ח פיזית.

לוח 4: מתאמים בין הפער שימור-סיגול לבין מידת הגזענות הנתפסת ומימדי איכות החיים

פער שימור-סיגול	
*0.21	גזענות נתפסת
-0.01	א"ח פיזית
-0.25*	א"ח אישיותית
-0.33**	א"ח חברתית

* $p < .05$ ** $p < .01$

דיון

גזענות נתפסת

במחקר הנוכחי נבדקו חוויותיהן של נערות מקהילת יהודי אתיופיה ותפיסותיהן הסובייקטיביות את הגזענות. במחקר זה לא נבדקו ביטויי גזענות בפועל, אלא תפיסת גזענות בקרב הנערות, מתוך ההנחה שחוייתו של הפרט והשלכותיה של החוויה הסובייקטיבית הן המשמעותיות וה"אמת האובייקטיבית" של האירוע אינה רלוונטית להשפעותיה והשלכותיה של החוויה (Carter, 2007).

בהמשך לפרק המבוא בו הוגדר אופייה החמקמק של "הגזענות החדשה" והדרך שבה היא מתבטאת (בן-אליעזר, 2008; Mukhopadhyay & Chua, 2008), הוצגו במחקר הנוכחי לנערות שבעה אירועים המבטאים תפיסת גזענות. ניתן לראות לפי הממצאים שהנערות דיווחו על מקרי גזענות בכל שבעת האירועים שהוצגו בפניהן. אנו גורסים כי חשיבות הממצאים במחקר זה היא בעצם הדיווחים על כך שבתפיסתן של הנערות הגזענות קיימת ולא בעוצמת או לכמות האירועים הגזעניים.

בנוסף, ניתוח הממצאים מעיד על כך שיש אירועים שמדווחים באחוזים גבוהים יותר, כגון: התייחסות בחוסר כבוד, חשדנות, התקלות באמירות גזעניות, בהקנטות וש"חושבים שאם אני אתיופית, אני מכירה את כל האתיופים". ייתכן וזאת בשל העובדה שאירועים אלה עלולים להתפרש כחד משמעיים וכדורשים אקטיביות מצד הגזען. ייתכן וניתן לייחס את הדיווחים הנמוכים יחסית בשאר האירועים שהוצגו לנערות לעובדה שהם דו משמעיים והגזענות שבהם היא מוסווית ועל כן יוצרת אצל הנערות בלבול וחוסר ביטחון באמיתותם. מתוך ממצאים אלה ניתן להסיק, כי מבחינתן ולתפיסתן הגזענות קיימת והיא יומיומית ולא תמיד מסווית.

הנערות מדווחות בין השאר גם על ביטויי גזענות גלויים, למרות התיאורים בספרות על אופייה המוסווה של הגזענות (בן-אליעזר, 2008; שנהב ויונה, 2008; Carter, 2007; Mukhopadhyay & Chua, 2008). בן-אליעזר (2008) מתאר במחקרו ביטויי גזענות גלויים ובוטים כלפי חברים מקהילת יהודי אתיופיה, ומייחס זאת, בין השאר, לפער התרבותי בין החברה בישראל ולמספרם הקטן יחסית גם בקרב קבוצות המהגרים בישראל. מלבד שייכותן לקבוצה קטנה וחסרת כוח, יחסית לקבוצות המהגרים האחרות, הנערות הן תת קבוצה בתוך תת קבוצה זו, מהיותן נשים. מתוך כך, הן מאופיינות בשוליות כפולה וחשופות יותר להתרדות מסוגים שונים (קומם, 2007; Hill Collins, 2000).

מלבד הגזענות הגלויה והבוטה, שעליה הנערות מדווחות, ניתן לקחת בחשבון, שייכתן ויש גילויי גזענות רבים נוספים, שלא בוטאו במחקר זה. (Carter, 2007) בסקירתו הנרחבת

של הספרות בנושא, מצא שלעיתים חוקרים הבודקים את השפעותיה של הגזענות אינם לוקחים בחשבון את ביטויי הגזענות הלא ישירים והמוסווים, אף כי לחוויות אלו יש השלכות פסיכולוגיות ולעיתים אף טראומטיות.

ניתוח מפת א"ח

א"ח מוכרת בספרות הרפואית והפסיכולוגית כמדד לרווחה נפשית ופיזית (Utsey, et al., 2002). למודל א"ח הסיסטימי שנבדק במחקר זה ארבעה שדות: השדה האישיותי, השדה הפיזי, השדה החברתי והשדה התרבותי, שבהם מתבצעים ארבעת סוגי התפקודים: ביטוי, סיגול, איזון ושימור (ברנץ, 2003; Shye, 1989). איכות חייה של הנערה היא מידת האפקטיביות של תפקודה בכל אחד משדות אלה, שכל אחד מהם מייצג תחום פעולה ייחודי ונבדל מאחרים (ברנץ, 2003; Shye, 1989).

חשוב לציין כי על אף שמודל איכות החיים הסיסטימי נחקר ונותח בניתוח המרחב הקטן על פי שטחות (ראו סקירה אצל Feagin, et al., 2008), זו הפעם הראשונה שאנו רואים פיצול של תת המערכת התרבותית.

מניתוח מפת א"ח (תרשים 1) שהתקבלה מניתוח הנתונים במחקר זה, ניתן להצביע על שלושה שדות המופרדים ומובחנים זה מזה: הפיזי, האישיותי והחברתי. חלוקה זו מעמידה כל שדה כעולם תוכן בפני עצמו, ומעידה על אינטגרציה פנימית וגיבוש של כל שדה כעולם תוכן בפני עצמו אצל הנערה. לעומתם השדה התרבותי, מפורק, פרוש על פני המפה ומעוגן על ידי שתי נקודות קיצוניות: סיגול תרבותי ושימור תרבותי.

הסיגול התרבותי מעיד על ההתאמה בין ערכי הנערה לבין הערכים המקובלים בחברה בישראל ואילו השימור התרבותי מסמל את גאוותה של הנערה בשורשיה התרבותיים. המרחק וההפרדה בין הסיגול התרבותי לבין השימור התרבותי שנמצא במחקר זה (משתנה הפער שימור-סיגול שהוגדר בפרק הממצאים) מעיד על הקושי של הנערות לנקוט באסטרטגית ההשתלבות במפגש הבין תרבותי שנוצר בין ערכי תרבות המוצא שלהן לבין הערכים של החברה הישראלית הוותיקה (ברי, 2003; Berry, et al., 1989).

לפי הספרות המחקרית, אסטרטגית ההשתלבות היא המסתגלת (אדפטיבית) ביותר לגבי נערות אלו כמהגרות. על מנת להשיג הסתגלות לחברה בישראל, על הנערות לגבש זהות אינטגרטיבית המשלבת מרכיבים של שימור תרבות המקור ושל סיגול לתרבות הישראלית הוותיקה. אך הנערות אינן מדווחות על אינטגרציה בין השתיים. מהממצאים ניתן לראות שמרבית הנערות (כ-80%) מדווחות על דפוס של בידול, לעומת מיעוט שדיווחו על דפוס של שילוב והיטמעות.

תפיסת גזענות ואסטרטגית השתלבות במפגש בין תרבותי (משתנה הפער שימור-סיגול)

בגישות שונות לחקר הסתגלות של מהגרים מוסכם שהגירה היא תהליך מורכב וחשוב ושיש לבחון אותו מתוך התייחסות למשתנים המאפיינים הן את המהגר עצמו והן את החברה אליה הגיע (Berry et al., 1989). ידוע שקיימת זיקה הדדית בין רמת ההסתגלות המאפיינת את זהותו הלאומית (סיגול) והאתנית (שימור) של המהגר לבין אופי הסביבה החברתית שבה הוא פועל (בן שלום והורנצ'יק, 2000). במחקר זה נמצא שליחס החברה הישראלית כלפי הנערות (עוצמת הגזענות הנתפסת) יש חלק בבחירת אסטרטגית ההשתלבות של הנערות בחברה הישראלית (פער שימור-סיגול). נמצא שככל שעוצמת הגזענות הנתפסת בקרב הנערות עלתה, כך גם הפער בין השימור לסיגול התרבותי עולה, כלומר, ככל שהנערות חשות יותר גזענות מצד החברה הישראלית, כך הן נוקטות באסטרטגית בידול, ודוחות את התרבות הישראלית הותיקה (ברי, 2003; Berry, et al., 1989).

אסטרטגית בידול מאפשרת לנערות לשמר את תרבות המקור של משפחתן וקהילתן, ולכך יתרונות רבים. אך בה בעת, מחקרים שונים מעידים שדחייה של ערכי החברה הישראלית הוותיקה, גוררת עמה תחושות של דחייה וכעס ומניעות את בני הנוער לקרוא תיגר על החברה הקולטת באופן שעלול להביא להפסד כוח חברתי, בשל העובדה שהנערות "יוצאות מהמשחק" ומסתגרות בגטו חברתי ותרבותי (אדלשטיין, 2003; מאנע וחוברותיה, 2007).

ייתכן שחוסר היכולת של הנערות במחקר זה לנקוט באסטרטגית השתלבות בחברה הישראלית מושפע מאופן קליטתן על ידי החברה הישראלית; ייתכן עם זאת שהוא נובע גם מקשיי ההשתלבות בחברה הישראלית כתוצאה מתפיסת הגזענות כלפיהן. ניתן להניח שתפיסת הגזענות היא זו שמעמידה את הנערה בפני דחייה של החברה הישראלית, מתוך תחושה של חוסר שייכות. הפרשנות שאנו מציעים גורסת שהגורם לחוסר רצון, או יכולת, לאמץ דפוסיים של סיגול לחברה הישראלית אינו מהותי לתהליך העלייה והקליטה, או למאפייני העולים, אלא הוא תוצאה של אופן הקבלה של החברה הקולטת.

חברה הקולטת אוכלוסייה של מהגרים מתייחסת אליהם בדרכים שונות של אסטרטגיות קליטה. לאסטרטגיות הקליטה של הקבוצה הדומיננטית חשיבות רבה בתהליך התרבות של הנקלטים. אסטרטגיות קליטה עיקריות מוכרות בספרות: קליטה אסימילטיבית (מטמיעה) וקליטה פלורליסטית (בן שלום והורנצ'יק, 2000; סבר, 2004).

אסטרטגית קליטה פלורליסטית מאפשרת מידה של קיום תרבותי נפרד בקרב קבוצות

חברתיות. באסטרטגיה זו ישנה השלמה עם כך שמהגרים ימשיכו להשתמש בשפת-המוצא שלהם וימשיכו להחזיק במאפיינים תרבותיים אחרים שלהם. לעומתה, אסטרטגית קליטה מטמיעה יוצאת מהנחה שהתרבות השלטת עדיפה על פני כל האחרות. היא מבוססת על התנגדות להפרדה, מקדמת עירוב של הקבוצות האתניות השונות, מחייבת את כל הקבוצות החברתיות להתנהג בהתאם לנורמה מוגדרת ומעמידה בפני קבוצות מהגרים תכתיבים שונים ברמת התנהגות וערכים. שוויון-הזדמנויות לבני קבוצות המיעוט מותנה בכך שהם יזנחו את תרבות המוצא שלהם (שם, 2000; שם, 2004).

מחקרים שונים מציעים שהחברה הישראלית עדיין מעדיפה שהעולים יהפכו מהר ככל שניתן לישראלים ולפיכך מפעילה אסטרטגית קליטה מטמיעה (שם; שם). לאסטרטגיה זו דוגמאות רבות, ובהן הדגשת לימוד השפה העברית ולא שימור שפת האם שלהם, החלפת שמות לשמות "ישראלים", אי הכרה בכוהנים לצורך עריכת נישואין, גירושין וקבורה, שילוב ילדי העולים בפנימיות בריחוק מהוריהם וקהילתם, בהן, בין השאר, היהדות שהונחלה הייתה שונה מזו שגדלו עליה ובעקבות כך הם נותקו מקהילתם, עברם, מסורתם, מנהגיהם ושפתם (בן-אליעזר, 2008; סבירסקי וסבירסקי, 2002; פישר, 2005; קימרינג, 1998; שבתאי, 1999, 2001).

בקרב בני הנוער וצעירים יוצאי אתיופיה בולט הרצון לדו-תרבותיות: שילוב הישן עם החדש (אדלשטיין, 2003). אולם השילוב אינו פשוט: בני הנוער עומדים לפני קושי רב בהגדרת זהותם בישראל הן בשל צבע העור השונה, והן בעקבות הקושי להזדהות עם ההורים (אדלשטיין, 2003; שבתאי, 2001). ההורים מצד אחד רוצים שהילדים ימשיכו את המסורת, אך מצד שני שואפים שילדיהם יסתגלו לחברה החדשה וינעו במסלולי הניעות שלה (אדלשטיין, 2003). כלומר, הנוער עומד מול דילמה, לבחור אסטרטגית השתלבות מתבדלת או נטמעת.

כאמור, הנערות במחקר זה מדווחות על בחירה באסטרטגית השתלבות מתבדלת. האופן שבו החברה הישראלית הוותיקה מתייחסת לנערות מקשה על יכולתן לשלב בין הסתגלות, לגאווה בשורשיהן התרבותיים. דילמה זו ייתכן ומיוצגת בתוך נפשה של הנערה - האם להסתגל למערכת תרבותית שפוסלת אותי, או להיות גאה בשורשים שאינם מוערכים על ידי החברה. לנערה יהיה קשה להשתלב ולא ניתן להיקלט בחברה שהנערה תופסת כגזענית כלפי מי שהיא. עובדה זו מעמידה בפני הנערה בחירה שאינה הוגנת וחושפת אותה בפני מצבי סיכון.

המחקרים שנערכו בנושא מחזקים את הממצאים של מחקר זה בהם נמצא קשר בין הפער שימור-סיגול לבין גזענות נתפסת והשדות השונים של א"ח: ככל שהנערות בוחרות

באסטרטגית השתלבות של בידול (הפער בין שימור לסיגול תרבותי גדל) כך יורדת א"ח האישיותית והחברתית. ממצא זה מחזק את הספרות המחקרית שלאסטרטגית השתלבות של בידול יש מחירים וחושפת את הנערות לקשיים שונים, וכי בצד שימור השורשים והגאווה בהם, חשובה גם תחושת השייכות ואימוץ ערכים של החברה ה"חדשה". תחושת שייכות זאת נמנעת מנערות אלו מתוך האופן שבו הן חשות אי קבלה על ידי החברה הישראלית הוותיקה ומידת האפליה והגזענות של החברה כלפיהן.

ממצאי המחקר מצביעים על כך שהנערות חוות גזענות מצד החברה הישראלית כלפיהן במרחבי חיים שונים. בפרק זה שיערנו שפירושה ותפיסתה הסובייקטיבית של הנערה את האירוע היא חשובה וצובעת את השלכותיה של הגזענות על בריאותה ועל איכות חייה. בנוסף, נמצא שכתוצאה מהמסרים שהנערות חוות מהחברה הישראלית הוותיקה, הן מוצאות את עצמן ללא תחושת שייכות לחברה הישראלית ומתוך תחושת הדחייה הן נשארות מנותקות ממנה ואיכות חייהן נפגעת.

מגבלות המחקר

השאלונים הועברו לנערות במוסדות רשמיים אליהם הן מגיעות באופן קבוע. ייתכן ויש הטיה של רצייה חברתית. בייחוד במקומות בהם דמויות הסמכות שוחחו עימן על נושא הגזענות. מגבלה נוספת קשורה לתוקף כלי המדידה. ייתכן ולא נלקחו בחשבון אירועים של תפיסת גזענות הקיימים בפועל ולא נשאלו במסגרת השאלון אודות הגזענות.

הטיה אפשרית נוספת במחקר קשורה לגיל הנערות. טווח הגילים במחקר הוא בין 15-21. טווח גילים זה בשלב ההתפתחותי של גיל ההתבגרות הוא רחב בשל השינויים ההתפתחותיים שהנערות עוברות בשנים אלו. ייתכן ותפיסתן לגבי תופעת הגזענות ותגובותיהן עליה, השתנתה ככל שהתבגרו בשנים, ולכן יש מקום לחקור כל שכבת גיל בנפרד. מגבלה נוספת יכולה להיות מיוחסת למדגם המחקר שנאסף בדרום הארץ. ייתכן כי הדבר יוצר מגבלה בהשלכות של תוצאות המחקר בשל מיקומן הגיאוגרפי התחום. ייתכן ושני אלו השפיעו על מהימנות התוצאות במחקר.

לבסוף, חשוב להתייחס לכך שהמחקר כולו, כבר משלב קבוצות המיקוד לבניית השאלון ועבור דרך איסוף הנתונים הכמותי, נערך במצב של מפגש בין תרבותי, בין נערות מהעדה האתיופית לחוקרת ישראלית ותיקה שאינה מקהילה זו, כמו גם בין נערות מתבגרות לחוקרת בוגרת.

השלכות יישומיות

חשוב להעלות נושא זה כחלק אינטגרלי מקשר העזרה. העובד הסוציאלי הנפגש עם הנערות חייב בראשונה להיות מודע לעצמו, ולהתחבר לתפיסת הגזענות שבתוכו כלפי נערות מקהילת יהודי אתיופיה. ללא הכרה בעמדותיו שלו, יהיה לו קושי לעבוד עם אוכלוסייה זו כיוון שייטכן והנערות יזהו את עמדותיו לפני שיזהה אותן בעצמו. מצב זה עלול להוות גורם מעכב בקשר ביניהם. לאחר מכן, עליו להיות מודע לקיומה של הגזענות בחוויותיהן של הנערות, וכמו כן, לגלות רגישות לנושא ולדבר עם הנערות על תפיסתן את הגזענות. על העובד הסוציאלי לאשש את חוויותיהן ותפיסותיהן את הגזענות, זאת בכדי לתת תוקף לחוויה. רק על ידי אישוש וקשב לתפיסתן את אירועי היומיום, תוכלנה הנערות לפתוח נושאים נוספים בקשר הטיפולי. בנוסף, יש להעלות את נושא תפיסת הגזענות הן בקשרים פרטניים והן ברמה הקבוצתית. בשיחות חשוב לדבר על התחושות שהיא מעלה ועל האסטרטגיות השונות להתמודדות עמה. באמצעות שיחות אלו ניתן ליצור קבוצות העצמה וקבוצות של עזרה הדדית, וכמו כן לחשוב גם על התמודדות קהילתית עם הגזענות.

מקורות

- אדלשטיין, א' (2002). דפוסים של עבירות ועבריינות בקרב בני-נוער יוצאי אתיופיה בישראל. *משטרה וחברה*, 6, 6-30.
- אדלשטיין, א' (2003). תפיסת הזהות של בני נוער יוצאי אתיופיה בישראל. *מפגש לעבודה חינוכית סוציאלית*, 18, 73-97.
- אדלשטיין, א' (2004). שימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה. *משטרה וחברה*, 8, 8-126.
- אדלשטיין, א' (2005). אובדנות בקרב בני נוער יוצאי אתיופיה - חקר מקרה. *מניתוק לשילוב - במה לעובדי קידום נוער בישראל*, 13, 79-105.
- איזנשטדט, ש"ג (1989). *החברה הישראלית בתמורותיה*. ירושלים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- בן-אליעזר, א' (2008). "כושי סמבו, בילי-בילי-במבו": כיצד יהודי הופך שחור בארץ המובטחת. בתוך י' שנהב ו' יונה (עורכים), *גזענות בישראל* 131-157. ירושלים: מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד.
- בן-עזר, ג' (2010). כטיפה השבה אל הים? נראות ואי נראות בתהליך הקליטה של יהודי אתיופיה. בתוך ע' לומסקי-פדר ות' רפפורט (עורכות), *נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג* 305-328. ירושלים: מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד בע"מ.

- בן שלום, ע' והורנצ'יק ג'. (2000). זהות תרבותית והסתגלות בקרב נערים עולים בפרויקט נעל"ה 16. *מגמות*, 20(2), 199-217.
- ברי, ג' (2003). מכור היתוך לרב תרבותיות: השלכות למערכת ההשכלה הגבוהה ולהכשרת עובדי רווחה וחינוך. בתוך: א. לשם וד. רואר-סטריאר (עורכים), *שונות תרבותית כאתגר לשירותי אנוש* 113-127. ירושליים: מאגנס, האוניברסיטה העברית.
- ברנץ, צ' (2003). הקשר בין מאפייניה התפקודיים של הפנימייה לבין א"ח של החוסים בה במעונות לנוער עבריין. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור בפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, תל-אביב.
- דודזון-ערד, ב' (1990). קבלת החלטה בדבר הוצאת ילדים מוכים ומוזנחים מבתיים ע"י פקידי הסעד לחוק הנוער. חיבור לשם קבלת התואר דוקטור בפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב, תל-אביב.
- הרצוג, א' (1998). *הכירוקרטיה ועולי אתיופיה*. תל-אביב: צ'ריקובר.
- זסלבסקי, ט', אפרט, י', ועידן, ט'. (2002). *נערות יוצאות אתיופיה במצבי סיכון - דו"ח הערכת*. תל אביב, אוניברסיטת תל אביב.
- מאנע, ע', אמדע, א', ומאנע, י'. (2007). ייצוגים חברתיים, תיאוריות הזהות החברתית וההתאמה התרבותית: מודל אינטראקטיבי של הבניה חברתית של זהויות מתבגרים עולים. *מגמות*, מ"ה(1), 24-52.
- סבירסקי, ש', וסבירסקי, ב'. (2002). היהודים יוצאי אתיופיה בישראל: דיור, תעסוקה, חינוך. *מידע על שוויון*, 11, 1-40. נדלה ב-2 לאוגוסט, 2008, מ-<http://www.adva.org/UserFiles/File/gil11.pdf>
- סבר, ר' (2004). מדיניות קליטה במערכת החינוך. *מגמות*, מג(1), 141-169.
- סמוחה, ס'. (1984). שלוש גישות בסוציולוגיה של יחסי עדות בישראל. *מגמות*, כ"ח(3-2), 169-206.
- ענתבי-ימיני, ל'. (2010). בשולי הנראות: עולים אתיופים בישראל. בתוך ע' לומסקי-פדר ות' רפפורט (עורכות), *נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג* (43-68). ירושלים: מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד.
- פישר, א' (2005). היבטים בקליטה - מחקר ומעשה: בין אינג'רירה לפלאפל: קליטת יהודי אתיופיה מנקודת מבטם של ותיקי העדה. *הד האולפן החדש*, 88, 1-16.
- קומם, מ' (2007). האם אפשר לראות נערות? סוגיות המשפיעות על קידום מדיניות להפסקת האפליה והאלימות נגד נערות. *הדעה הרווחת*, 12-15.
- קימרלינג, ב' (1998). הישראלים החדשים - ריבוי תרבויות ללא רב-תרבותיות. אלפיים:

- כתב עת בין תחומי לעיון, הגות וספרות, 16, 308-264.
- שבתאי, מ'. (1999). "הכי אחי" - מסע הזהות של חיילים עולים מאתיופיה. תל-אביב: צ'ריקובר.
- שבתאי, מ' (2001). בין רגאיי לראפ - אתגר ההשתייכות של נוער יוצא אתיופיה בישראל. תל-אביב: צ'ריקובר.
- שבתאי, מ' (2001). לחיות עם זהות מאוימת: חווית החיים עם שוני בצבע עור בקרב צעירים ומתבגרים יוצאי אתיופיה בישראל. מגמות, 41(2-1), 97-112.
- שנהב, י' ויונה, י. (2008). מבוא: מהי גזענות? בתוך י' שנהב וי' יונה (עורכים). גזענות בישראל (13-47). ירושלים: מכון ון ליר, הקיבוץ המאוחד.
- שנהב-גולדברג, ר' (2010). גזענות נתפסת, תגובות רגשיות והתנהגותיות, גזענות מופנמת ואיכות חיים בקרב נערות מקהילת יהודי אתיופיה (עבודת תזה שלא פורסמה). אוניברסיטת תל אביב.

- Ben-David, A. & Tirosh Ben-Ari, A. (1997). The experience of being different: black Jews in Israel. *Journal of Black Studies*, 27(4), 510-528.
- Bennett, B.G., Merritt, M. M., Edwards, C. L., & Sollers, J. J. (2004). Perceived racism and affective responses to ambiguous interpersonal interactions among African American men. *American Behavioral Scientist*, 47(7), 963-976.
- Berry, W. J. (1984). Cultural relation in plural societies: Alternatives to segregation and their socio psychological implications. In N. Miller & M. Brewer (Eds.), *Groups in contact*. Orlando, Fla : Academic Press.
- Berry, W. J, Kim, U., Power, S., Young, M., & Bujaki, M. (1989). Acculturation attitudes in plural societies. *Applied Psychology*, 38, 185-206.
- Borg, I., & Shye, S. (1995). *Facet theory: form and content*. Newbury Park, CA: Sage
- Brown, T. N. (2003). Critical race theory to the sociology of mental health: mental health problems produced by racial stratification. *Journal of Health and Social Behavior*, 44(3), 292-301.
- Carter, R. T. (2007). Racism and psychological and emotional Injury: recognizing and assessing race-based traumatic stress. *The Counseling*

- Psychologist*, 35(1), 13-105.
- Fanon, F. (1982). *Black skin, white masks*. New York : Grove Press.
- Feigin, R., Branetz, Z., & Davidson-Arad, B. (2008). Quality of life in family members coping with chronic illness in a relative: an exploratory study. *Families, Systems & Health*, 26(3), 267-281.
- Guttman, L. (1982). "What is not what" in theory construction. In R. M. Hauser, D. Mechanic, & A. Haller (Eds.), *Social structure and behavior* (pp. 331-348). New York: Academic Press
- Hill Collins, P. (2000). *Black feminist thought*. New-York and London: Routledge.
- Jones, J. M. (2004). White are from mars, O. J. Is from plant Hollywood. In M. Fine, L. Weis, L. P. Pruitt & A. Burns (Eds.). *Off White: reading of power, privilege, and resistance*. N.Y & London: Routledge.
- Mukhopadhyay, C. C. & Chua, P. (2008). Cultural racism. In J. H. Moore (Ed.), *Encyclopedia of race and racism* (pp.377-383). Detroit: Macmillan Reference USA.
- Shye, S. (1985). A nonmetric model for behavioral action systems. In D. Canter (ed.), *Facet theory: approaches to social research* (98-147). New York: Springer-Verlag.
- Shye, S. (1989). The systemic life quality model: A basis for urban renewal evaluation. *Social Indicators Research*, 21, pp. 343-378.
- Shye, S., Elizur, D., & Hoffman, M. (1994). *Introduction to facet theory*. London: Sage Publication.
- Speight, L. S. (2007). Internalized racism: one more piece of the puzzle. *The Counseling Psychologist*, 35(1), 126-134.
- Sue, D. W., Capodilupo, C. M., & Holder, A. M. B. (2008). Racial microaggressions in the life experience of black Americans. *Professional Psychology: Research and Practice*, 39(3), 329-336.
- Swim, J. K., Hyers, L. L., Cohen, L. L., Fitzgerald, D. C., & Bylsma, W. H. (2003). African American collage students' experiences with everyday racism: Characteristics of and responses to these incidents. *Journal of Black*

- Psychology*, 29(1), 38-67.
- Thomas, J. A., Witherspoon, K. M., & Speight, S. L. (2008). Gendered racism, psychological distress, and coping styles of African American women. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 14(4), 307-314.
- Thompson, N. (1998). *Promoting equality: Challenging discrimination and oppression in the human services*. Macmillan.
- Utsey, S. O. (1999). Development and validation of a shortf of the index of race-related stress (IRRS)- Brief Version. *Measurement and Evaluation in Counseling and Development*, 32, 149-167.
- Utsey, S. O., Chae, M. H., Brown, C. F., & Kelly, D. (2002). Effect of ethnic group membership on ethnic identity, race-related stress and quality of life. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 8(4), 366-377.
- Utsey, S. O., & Constantine, M. G. (2008). Mediating and moderating effects of racism-related stress on the relation between poverty-related risk factors and subjective well-being in a community sample of Africans Americans. *Journal of Loss and Trauma*, 13, 186-204.
- Walsh, S.D., & Tuval-Mashiach, R. (2012). Ethiopian emerging adult immigrants in Israel- coping with discrimination and racism, *Youth Society*, 44(1), 49-75.